

تاریخ ضرب سکه و پول در ایران

ماقبل پول هخامنشی اسکندر و سلوکیان

قدیمی‌ترین مقیاس مبادلات چهارپایان بوده است. بعضی از کلمات از قبیل پول، سرمایه، دارایی و نظیر آن در پاره‌ای از زبانهای یونانی و لاتینی و سامی از مشتقات یکی از کلمات مربوط به چهارپایان است. به طور مثال پکونیا (Pecunia) و کاپیتال (Capital) که در اصل سر حیوان است و کلمه کاپیتالیزم یعنی سرمایه‌داری از آن مشتق شده است. در اوستا نیز دربارهٔ مزد کارگران و یا گرفتن جریمه از چهارپایان ذکر شده است. در فصل هفتم «وندیداد» در چند قسمت از حق‌القدم پزشک که به صورت چهارپایان پرداخت می‌شد مطالبی بیان شده است. در دورهٔ هخامنشی نیز گوسفند پایه و میزان پرداخت موجب به کارگران و صنعتگران بوده است. دلیل مشکلات فراوان خیلی زود ابزار پولی جای حیوانات را در مبادلات گرفت. انواع صدفها در بعضی از ممالک خاور دور و افریقا و قسمتی از آمریکا و حتی در بعضی از جزایر اقیانوسی تا این اواخر در مبادله و تجارت به کار می‌رفته است. البته این نوع کسب و تجارت خالی از اشکال نبوده است. لذا همانطور که رفع اشکالات و احتیاجات، انسان را متوجه فلزات برای ساختن وسایل زندگی و ابزار کار و اسلحه کرده بود، دیر فاسد شدن، سهولت حمل و نقل و مبادله و توزین صحیح و آسانتر فلزات دلیلی شد تا جای چهارپایان را در معاملات بگیرد. آهن، مس، برنز، نقره و آهن و طلا با اشکال مختلف مانند شمش، حلقه، میله و تخته‌های گرد یا چهارگوش و یا تبر، دیگ، کارد و غیره وسیله معاوضه شود. در کاوشهای مناطق باستانی کشورهای چینی، پاکستان، مصر، ایران، نمونه‌هایی از حلقه‌ها با اوزان متفاوت بدست آمد. می‌توان گفت حلقه‌ها و میله‌های عموماً مفرغی قدیمی‌ترین ابزار معاوضه قبل از اختراع سکه هستند.

سکه عبارت است از یک قطعه فلز به وزن معین که روی آن علامت رسمی دولت و یا حکومتی که عیار و وزن آن را تعهد می‌کند نقر شده باشد. بنا به گفته هرودت مورخ بزرگ یونانی لیدیها اولین مردمی هستند که سکه نقره و طلا ضرب کرده‌اند. بیشتر سکه‌شناسان با نظر هرودت هم عقیده هستند. و فور طلا و نقره در پادشاهی لیدی، باعث اختراع سکه در این سرزمین شد. اولین پادشاهی که در این سرزمین اقدام به ضرب سکه کرد، کروزوس (۵۶۰ تا ۵۴۶ ق. م) نام دارد. این سکه‌ها قطعه‌ای پهن و نامنظم است از آلیاژ نقره و طلا و به نام الکتروم (Electrom) آلیاژ مخصوصی از یک قسمت نقره و سه قسمت طلا) که روی آن شیارهای موازی و پشت آن فرورفتگی‌هایی حک شده است. در بعضی از فرورفتگیها نقشی مشابه روباه که مظهر باکوس یکی از مظاهر مورد پرستش اهالی لیدی است دیده می‌شود در شهرهای دیگر ساحلی مثل میله و افز نیز سکه‌هایی با نقوش حیوانات مختلف ضرب شده است.

اولین سکه استاندارد دنیا در دوره کروزوس در سرزمین لیدی ضرب و بنام کروئید معروف شد. وزن و مقدار آن به تعهد حکومت لیدی رسید و علامت مخصوصی روی آن ضرب شد. یک طرف آن نقش گاومیش و شیر دارد که در حال جنگ با یکدیگرند و طرف دیگر سکه دارای نقش دو مربع فرورفته بوده است. ایرانیان پس از فتوحات پی در پی آسیای صغیر به وجود سکه و لزوم آن پی بردند. پادشاهان هخامنشی چون کوروش و کمبوجیه سکه‌ای ضرب نکردند اما به شهرها و ممالکی که جزء مستعمرات ایران بود و سکه در آنها رواج داشت اجازه ضرب سکه دادند. داریوش اول برای نخستین بار در ایران اقدام به ضرب سکه طلا و نقره نمود و از آن پس معاملات به وسیله سکه با ایالات غربی، شاهنشاهی هخامنشی را محکمتر و مترقی‌تر کرد.

داریوش اول ترتیب تناسب طلا و نقره را بنابر آنچه در لیدی معمول بود، به کار برد و سکه طلا به نام «دریک» با وزن ۸/۴۱ گرم و سکه نقره بنام «سیکل» (شکل) Shegel به وزن ۵/۶ گرم ضرب کرده است. زیرا در این سال داریوش به تشکیلات مملکتی نظم و ترتیب بخشید و سکه را که مهمترین عامل اقتصادی بود در داد و ستد و تجارت رایج کرد. در زمان هخامنشیان علاوه بر شاهان هخامنشی ایالت‌های وابسته بنام ساتراپ و دولتهای زیر سلطه نیز حق ضرب سکه داشتند.

سکه‌های دریک و شکل با وزن مشخص به تناسب یک و احد طلا در برابر ۱/۳ - ۱۳ واحد نقره برگزیده و ضرب می‌شد. این قاعده در تمام شهرهای یونانی، آسیای صغیر، قبرس و فینیقیه که سکه داشتند رایج بود. سکه‌های شاهي معمولاً طرح‌های مشابه دارند و فقط تصویر هر شاهنشاه با دیگری تفاوت دارد. روی سکه تصویر نیمرخ شاهنشاه کمان بدست یا تصویری بسان کماندار پارسی نقره است، ترکش بر پشت، یک زانو به زمین زده، با یک دست زوبین را گرفته و با دست دیگر کمان را می‌کشد. زانو زدن پادشاه به اعتقاد برخی از محققین نشانه نیایش اهورامزدا است. در نوع دیگر شاهنشاه کمان بدست در حال دویدن است و با دست دیگر نیزه را حالت مایل رو به زمین نگاه داشته است. در پشت سکه‌های شاهنشاهی معمولاً فرورفتگی نامنظم مربع یا مربع مستطیل وجود دارد که به نظر در اواخر این فرورفتگیها نقشی شبیه دماغه کشتی را تداعی می‌نمایند. در اواخر دوره هخامنشی بخصوص سکه‌های داریوش سوم گاه بجای نیزه، خنجر در دست پادشاه دیده می‌شود. همانگونه که گفته شد ساتراپها که نمایندگان شاهان در استانهای زیر سلطه حکومت هخامنشیان بودند. اغلب اجازه ضرب سکه داشتند. مناسفانه سکه‌های همه ساتراپهایی که اسمشان در تاریخ آمده پیدا نشده است. ساتراپهایی که اجازه ضرب سکه داشتند می‌توانستند چهره پادشاه و حتی تصویر خود را روی سکه نقر کنند. سکه‌هایی که بدست آمده بیشتر مربوط به ساتراپهایی است که در ایالات غربی ماموریت داشتند و روی سکه‌ها نیز به خطوط مختلف رایج در آن مناطق مانند خط آرامی، لیبی، ایونی، یونانی و ... نوشته‌هایی موجود است. نوع دیگر سکه‌هایی که در دوره هخامنشی جریان داشت مربوط به شاهان و امرای تابع هخامنشی بود. مانند شاهان فینیقیه و قبرس و امرای کاری و پامفیلی و شهرهای یونانی و آسیای صغیر. در این سکه‌ها نمادها و سمبل‌های منطقه‌ای خودنمایی می‌کنند مثلاً سکه‌هایی از فینیقیه موجود است که نقش کشتی در آن دیده می‌شود که نشان از آشنایی این قوم با این وسیله ارتباطی و حمل و نقل دریایی است. هر منطقه با توجه به عقاید و باورها و نمادها و سمبل‌های ویژه خود را بر سکه‌ها منقوش و منقوش می‌نموده است.

در سال ۳۳۰ قبل از میلاد اسکندر مقدونی ایران را فتح کرد و امپراطوری هخامنشی با تمام عظمت و ثروت خود تسلیم این سردار فاتح مقدونی گردید. اسکندر پس از فتح ایران با عنایت به هوش و ذکاوت خویش تصمیم گرفت همان روند مبادلاتی گذشته را ادامه دهد. طوریکه ارزش دریک و شکل را پول یونان که استاتر و درهم بود برابر و یکسان ساخت. سکه‌های اسکندر به لحاظ تنوع نقش و زیبایی بسیار جالب است. در یک روی سکه تصویر اسکندر در حالتهای متفاوت دیده می‌شود و در طرف دیگر مظهر یکی از الهه‌ها یا ایزدان یونانی به زیبایی هرچه تمامتر نقش می‌شده است.

پس از مرگ اسکندر و تقسیم متصرفات او بین سردارانش در اوضاع ضرب سکه تغییری صورت نگرفت. زیرا اغلب آنها مانند اساندره (Cassandre)، آنتی گون (Antigone)، لیزیماک (Lisimague) سکه زدند و فقط به جای نام اسکندر نام خود را نگاشتند. سلوکوس اول در سال ۳۱۲ ق. م رسماً سلسله سلوکیان را بنیانگذاری نمود. وی از سرداران اسکندر و ساتراپ بابل از مهمترین ساتراپهای اسکندر بود که یاری بطلمیوس، ساتراپ مصر تمام

ایران را فتح و به حکمروائی مناطق متصرفی دست یافت. سکه سلوکوس و جانشینان وی به مانند سکه اسکندر در یک روی نیمرخ پادشاه نقر می‌شد و در روی دیگر نقوشی از مظاهر مذهبی یونانی نقش می‌شده است. سلوکوس تا سال ۳۰۶ ق. م خود را در سکه‌ها شاه نمی‌خواند ولی از این سال به بعد خود را شاه معرفی می‌کرد. خطی که در سکه‌های اسکندر و سلوکیان منقور است خط یونانی که معمولا نام و لقب پادشاه را دربر می‌گیرد.

پارتیان

پارتهای تیره‌ای از قبیله آریائی پرنی Perni می‌باشد که به صورت چادرنشینی در ناحیه جی و جیحون و استپهای بحر خزر زندگی می‌کردند. آنان سوارکاران، تیراندازان و جنگجویان ماهری بودند در دوره هخامنشی این مناطق تحت تسلط حکومت هخامنشی قرار داشت. در بسیاری از جنگهای هخامنشیان جنگجویان پارت شرکت داشتند. آنها پس از حمله اسکندر تخت انقیاد وی درآمدند و در جنگهای مقدونی شرکت جستند. فردی به نام آمیناسپ Aminasp که از افراد پارت بود از طرف اسکندر به سمت فرمانداری پارت منصوب شد. در زمان سلوکیان برای ناحیه پارت و باختر فرمانروایی واحد تعیین شد. پارتهای که از رفتار سلوکیان به تنگ آمده بودند، تحت رهبری رؤسای خود سر به شورش زدند و دولتی کوچک در منطقه تشکیل دادند. ارشک یا اشک اول در سال ۲۵۰ ق. م در ناحیه پارت اعلام استقلال نموده و این سلسله را بنیانگذاری نمود. این سلسله در دوران حکمرانی مهرداد اول به اوج قدرت و عظمت می‌رسد و دست سلوکیان از تمامی مناطق ایران کوتاه می‌شود و امپراطوری اشکانی به معنای واقعی ایجاد می‌شود که حدود و متصرفات در غرب از رود فرات گذشته و در شرق تا رود سند را در اختیار داشتند. در دوره اشکانیان معیار سنجش سکه نقره بود. پارتهای سکه زر به کار نمی‌بردند و اصول معاملات بر پایه سکه‌های سیمین، سیمین برنزی بود و سکه‌های طلا فقط در جشنها به عنوان مدال اعطا می‌شده است. بنای پولی بر اساس مبنای پولی رومیها بود و برای پرداخت و دادوستدها به شیوه سلوکیان عمل می‌کردند. این امر به ارتباط اقتصادی این دوکشور کمک فراوان می‌کرد. واحد پول پارتهای درهم بود که در وزن و تقسیمات کوچکتر نیز در ضرابخانه‌ها ضرب می‌شد. سکه‌های مسین و برنزی برای مبادلات محلی و داخلی به کار می‌رفت. سکه‌های پارتی از لحاظ نقش بسیار متنوع هستند نقش روی سکه‌ها نقش نیمرخ و نیم تنه پادشاه وقت است که معمولا به طرف چپ نگاه می‌کند. لباسها و نحوه آرایش ریش و موی شاه و لوازم و زینت آلات مورد استفاده دقیقا در تصاویر روی سکه‌ها قابل کشف است. بر پشت اغلب درهم اشکانی، ارشک کمان بدست نشسته بر تخت تصویر می‌شود که در گرداگرد نقش به خط یونانی القاب پادشاه نوشته می‌شود. خط یونانی در تمام ۵۰۰ سال حکمرانی اشکانیان بر سکه‌ها منقور است ولی از زمان حکمرانی بلاش اول (۵۱ تا ۷۸ م) و بعد از آن به ندرت دو حرف اول نام پادشاه به خط و زبان پهلوی اشکانی نوشته می‌شود. محل ضرب سکه‌ها در اوایل دوره اشکانی به صورت چند حرف اول نام شهر به یونانی نوشته می‌شد که بعد به صورت علامت در سکه به نمایش درآمد و هر شهری که سکه در آنجا ضرب می‌شد علامتی مخصوص به خود داشت. در اوایل دوره اشکانی تاریخ ضرب سکه نوشته نمی‌شد ولی از زمان فرهاد چهارم به بعد تاریخ ضرب بر سکه‌ها نقر می‌شود.

مقارن حکمرانی سلوکیان و اشکانیان در بعضی از ایالتها و مناطق ایران از ضعف حکومت مرکزی سرداران و بزرگان آن ایالتها استفاده و حکومتهایی محلی و تقریبا مستقل بوجود آوردند و اقدام به ضرب سکه نمودند. از جمله این پادشاهی‌های محلی می‌توان به الیمائید، پارس و خاراسن اشاره نمود که هر یک از این سه پادشاهی در قسمتی از ایران اقدام به تشکیل حکومت و ضرب سکه نمودند. الیمائیدیها جزء آخرین اقوامی

هستند که در سرزمین که امروزه بختیاری نامیده می‌شود حکومت می‌کردند و میراث دار تمدن ایلام باستان هستند آنها سلطه سلوکیان را نپذیرفته و حکومتی مستقل تشکیل دادند و چنان قدرتمند شدند که از سوی خاور تا دشت خوزستان و از شمال تا اصفهان پیش رفتند. البته این پادشاهی دارای فراز و نشیب فراوان بوده است. نخستین پادشاه الیمائید که سکه ضرب کرد هوکناپس بود که سکه برنزی وی به سبک یونانی در حدود سال ۱۶۲ ق. م ضرب شد و نقش آپولون خدای هنر و موسیقی یونان بر آن نقر است. از مهمترین خاندان حاکم بر این پادشاهی کمنسکیرس است که چندین پادشاه به این نام بر آن وادی حکومت راندند و بنام و تصویر خود سکه ضرب کردند مهمترین نقشی که سمبل و علامت این پادشاهی محسوب می‌شود و در بیشتر سکه به چشم می‌خورد نقش لنگر است که پشت تصاویر شاهان نقر شده است.

در ناحیه بابل جنوبی در محل تلاقی دو رود دجله و فرات دولت کوچکی به نام خاراسن در پناه پارتها حکومت می‌کردند. این ناحیه به دست اسکندر بنیانگذاری شد و به همین جهت اسکندریه نام گرفت. با مرگ اسکندر تا مدتی از یادها رفت تا اینکه در زمان سلوکی یکی از پادشاهان دوباره آن را بازسازی کرد. در این شهر که به انطاکیه مشهور است، هوسپائوسین، شهریان این ناحیه به ضرب سکه پرداخت. او در سال ۱۲۶ ق.م با حمله پارتها مواجه شد و به طرف بابل گریخت. در آنجا به تقلید یونانیها سکه چهاردرهمی ضرب کرد. در سال ۱۲۲ ق. م مهرداد خاراسن را تحت سلطه دولت اشکانی درآورد. این شهر به دلیل موقعیت خوبی که داشت، راه تجاری بین هند و پارت شد و تا زمان به قدرت رسیدن اردشیر سکه در آن ضرب می‌شد. سکه‌های خاراسن از نقره و برنز هستند. معمولا یک طرف هیات پادشاه به سبک شاهان اشکانی نقر است و در طرف دیگر نقش آپولون و هرکول از خدایان یونانی منقور است. خط سکه‌ها یونانی است که توسط طراحان سکه که به خط و زبان یونانی آشنایی نداشتند تقلید می‌شد و به همین خاطر غلط املائی زیاد دارد.

ساسانیان

شاهان پارس که خود را وارث امپراطوری قدرتمند می‌دانستند در این قسمت از ایران با حفظ سنت‌های گذشته و ابرام بر آن اقدام به ضرب سکه‌هایی سنتی بر درهم نقره به وزن چهارگرم نمودند. سکه‌های چهاردرهمی بخصوص در اوایل فرمانروایی ضرب شده و رواج داشت. سکه‌ها با ارزش کمتر از درهم یعنی ابول ۱/۶ درهم نیز در این خطه متداول بود. بر سکه‌های اوایل این پادشاهی نقش نیمرخ شاه با کلاه پارسی و خط آرامی و آتشگاهی شبیه کعبه زردشت منقور است. در اواسط این دوره نقش سکه تغییر می‌نماید و به جای آتشگاه نقش آتشدان نقر می‌شود و تصاویر شاهان تحت تاثیر اشکانیان تغییر می‌نماید. نقش ماه و ستاره نیز بعدها در سکه‌های این پادشاهی بر سکه‌ها منقور می‌گردد. در نبردی سخت در منطقه هومزدگان بین ارشیر ساسانی و اردوان پنجم اشکانی، اردوان کشته می‌شود و اردشیر سلسله ساسانیان را بنیانگذاری می‌کند و اردشیر در ۲۲۶ میلادی در استخر تاجگذاری کرد. وی برای محکم کردن بنیان حکومت، نزدیکان و فرزندان خود را به فرمانروایی گماشت. سکه‌های ساسانی با سه گونه زرین، سیمین، و مسین ضرب شده است. البته برای داد و ستدهای داخلی از سکه‌های مسین استفاده می‌شد و سکه‌های زرین و سیمین تنها برای تجارت‌های خارجی بوده است. ساسانیان به سکه‌های نقره جوجن یا زوزن می‌گفتند. واحد رایج پول در این دوره درهم به وزن ۴/۰۱ گرم بوده است. نقش بیشتر سکه‌های ساسانی تصویر نیمرخ شاهان ساسانی است و تصویر تمام رخ بسیار نادر است. مثل تصویر تمام رخ انوشیروان در میان سکه‌های ساسانی. سکه پوراندخت تنها پادشاه زن با تصویر خود، سندی

است بر نحوه آرایش و لباس پوشیدن وی که با گیسوانی آراسته به گوهر بر روی سکه‌اش نقش بسته است. همچنین تصویر همسر بهرام دوم و ولیعهد بر سکه گواهی بر لباس پوشیدن و آرایش ملکه و ولیعهد این دودمان است. بر روی همه سکه‌های ساسانی نوشته‌ای به خط پهلوی ساسانی وجود دارد. نوشتن نام ضرابخانه بر سکه‌ها از زمان بهرام اول به بعد اجباری بوده است. تاج شاهان ساسانی یکی از شاخصه‌های مهم سکه‌های ساسانی است. بر پشت سکه معمولاً نقش آتشدان منقور است. در سکه‌های اردشیر اول بنیانگذار این سلسله آتشدانی زیبا با دو پایه تزئینی در دو طرف دیده می‌شود که نمونه آن در سکه‌های اولیه شاهپور دوم نیز نقر شده است. بعد از اردشیر نقش آتشدان تغییر می‌کند و شامل یک پایه ستون که در بالای آن محلی برای آتش تعبیه شده است، می‌باشد و در دو طرف آتشدان ۲ نفر انسان با ابزار رزم که احتمالاً پادشاه و مظهر یکی از خدایان مقدس زرتشتی است نقش شده است.

ظهور اسلام ، سکه‌های عرب ساسانی و عرب طبرستانی

پس از فتح ایران توسط مسلمانان در سال ۶۵۲ میلادی ، مسلمانان از خود سکه‌ای نداشتند و از سکه‌های ساسانی و بیزانسی برای تجارت و دادوستد استفاده می‌کردند. ده سال پس از آنکه به ایران و میان رودان دست یافتند در سال ۱۰ یزدگردی برابر با سال ۳۱ هجرت ضرب سکه را آغاز کردند. سکه‌های اوایل دوران اسلامی به عرب ساسانی معروف هستند. این سکه‌ها با سرسکه‌های ساسانی بخصوص سر سکه‌های خسرو دوم و یزدگرد سوم ضرب می‌شد و در طرف دیگر سکه نیز مانند سکه‌های ساسانی نقش آتشدان نقر است. در روی سکه در حاشیه سکه، قسمتی که جای خالی وجود دارد شعارهایی چون، لاله‌الله و محمدرسول الله، الله ، بسم الله و مانند آن به خط کوفی اضافه می‌شد، نام خلفا و امرای مسلمان روبروی تصویر به خط پهلوی نوشته می‌شد، زمان ضرب این سکه‌ها از ۳۱ هجری تا ۷۹ هجری است. در این سال به دستور عبدالملک بن مروان حاکم اموی طرح سکه‌های اسلامی دگرگون شد، سکه‌های خطی و نوشتاری و بدون تصویر جایگزین سکه‌های عرب ساسانی گردید و او اولین کسی است که به تغییر بنیادی در مسکوکات اسلامی پرداخت. از آن پس ضرب سکه‌های عرب ساسانی متوقف شد به جز چند مورد استثنایی که تا سال ۸۲ هجری قمری که در کوفه و توسط حجاج بن یوسف ضرب شد. در یک روی سکه‌های اسلامی سوره اخلاص (توحید) با حذف قل هو در دایره وسط و در حاشیه آیه ۳۳ از سوره روم با حذف اول آیه و جایگزینی شعار محمد رسول الله نوشته می‌شد و در روی دیگر در وسط شعار لاله‌الله وحده لا شریک له و در حاشیه محل و سال ضرب و نام سکه نوشته می‌شد نوشته‌های سکه‌های اموی به خط کوفی بدون نقطه و اعراب است. سکه‌های خلفای عباسی نیز به مانند سکه‌های طراز اسلامی اموی کاملاً نوشتاری است سنتها در آیات و شعارها تغییراتی بوجود آمد که علت آن برداشت‌ها و عقایدی است که این خلفا داشتند. در زمان عباسیان ایالت طبرستان هنوز به تصرف مسلمانان در نیامد و سکه‌هایی در این منطقه ضرب می‌شد که کاملاً شبیه سکه‌های ساسانی است تا اینکه در سال ۱۴۳ ه . ق خلیفه عباسی با نیرنگ و طرح دوستی با اسپهبد خورشید به بهانه رفتن به خراسان و عبور از کنار دریا اسپهبد را در محاصره قراردادند و سرانجام بر طبرستان استیلاء یافتند و از آن تاریخ ضرب سکه‌های طبرستانی توسط حکام زیر سلطه عباسیان دنبال شد و تا اواخر قرن دوم هجری ادامه یافت. با این تفاوت که نام حکام به خط پهلوی به خط کوفی نوشته شد. روی سکه نام حاکم به خط کوفی و پشت آن محل ضرب سکه (تپورستان) و تاریخ آن آمده است.

طاهریان نخستین سلسله‌ای بود که از سال ۲۰۶ ه. ق بعنوان يك پادشاهی در ایران سکه ضرب کردند. از طاهر و پسرش طلحه مسکوکات زرین و سیمین در دست است که در ضرابخانه‌هایی چون زرنگ، سیستان، سمرقند، نیشابور، محمدیه، ضری شده‌اند. در دوره صفاریان نیز سکه به طراز اسلامی ضرب می‌شد که علاوه بر نام شاهان صفاری نام خلفای عباسی همزمان در سکه منقور است. در سده‌های سوم و چهارم ه. ق سامانیان در استانهای شرقی حکومتی را پایه‌گذاری کردند که ۱۲۸ سال به طول انجامید. سکه‌های سامانی همانند سکه‌های عباسی است فقط امیر سامانی خود را به همراه خلیفه عباسی روی سکه نقر می‌کرد. سکه‌های آل زیار که قسمت‌هایی از شمال و مرکز ایران را در تصرف خود داشتند به مانند سکه سامانیان و با شعارهای اسلامی موسوم بر سکه‌های آن ایام ضرب می‌شد و نام پادشاه و خلیفه عباسی روی سکه‌ها قید می‌شد. نمونه‌ای از سکه آل زیار از وشمگیر ظهیرالدوله ابو منصور در يك طرف محمدرسول ا... / رکن‌الدوله و ظهیرالدوله ابو منصور وشمگیر در وسط آمده و در حاشیه آیه ۳۳ سوره روم و لاله الاالله وحده لا شریک له المطیع‌اله و در طرف دیگر بسم الله ضرب هذا الدرهم با ستارآباد سنه اثني و ستین و ثلثمائه ۲۶۲ ق نوشته شده است.

آل بویه در ناحیه کوهستانی دیلمان در شمال قزوین زندگی می‌کردند و در سده چهارم هجری چنان قدرت پیدا کردند که خلفای عباسی را تا بغداد عقب راندند. سکه‌های آل بویه گویای مناسبات شاهزادگان بویه‌ای و پهنه قلمرو وسیع آنها از شمال تا جنوب ایران می‌باشد. آنان همانند ایران قبل از اسلام سکه‌های یادبودی مشابه سامانیان ضرب کردند. قدیمیترین سکه‌ای که از آل بویه در دست است به سال ۳۲۰ ه. ق در اهواز ضرب شده است.

سکه‌های این دوره نیز مانند دوره‌های قبلی با شعارهای اسلامی و نام شاه و خلیفه عباسی همزمان و آیاتی از قرآن مزین است.

غزنویان از پشتوانه غنی و پهنه گسترده حکومتی برخوردار بودند و به ضرب سکه‌های سیمین و زرین پرداختند. سکه‌های محمود غزنوی با جمله لاله الا الله محمد رسول ا... و نام خلیفه در يك وجه و دیگر عناوین محمود چون یمین‌الدوله، امین‌الدوله، ابوالقاسم محمود، ولی امیرالمومنین به خط کوفی ضرب می‌شد. عناوین و القاب مذکور برای اولین بار بعد از اسلام در روی سکه‌های ایرانی نقر شده و توسط يك شاه ایرانی به کار رفته است. با شکست غزنویان از ترکان سلجوقی در نبرد نوافقان در جنوب غربی مرو، و پیروزی آنان بر آل بویه دیگر حکومت‌های محلی بنیان حکومت قومی سلجوقی نهاده شد. سلجوقیان نزدیک به يك قرن (۴۲۹ تا ۵۱۱ ه. ق) در شهرها و مناطق مختلف ایران حکومت راندند. سکه‌های شاهان سلجوقی همان روند ضرب سکه‌های گذشته را ادامه داد ولی در اواخر این دوره و بعد از انقراض سلجوقیان ایران، شاخه‌ای از این قوم در منطقه آسیای صغیر تاسیس شد و سکه‌هایی ضرب نمود که در نوع خود بی‌نظیر بوده است. در يك طرف این سکه‌ها نقش شیر و خورشید دیده می‌شود که برای اولین بار بر سکه‌ها منقور شده است. شاهان سلجوقی برای اولین بار از لقب سلطان در روی سکه‌ها استفاده نمودند.

از خوارزمشاهیان سکه‌های زرین و مسین و سیمین با نام‌های قطب‌الدین سمه، ایل ارسلان، ابوالمظفر تکش، علاءالدین محمد و جلال‌الدین منکبرنی (منکبرتی) به دست آمده است. معمولا در يك طرف سکه شعار اسلامی اسلامی و نام خلیفه عباسی و آیه‌ای از سوره روم و در طرف دیگر نام و القاب پادشاه ذکر شده است. در سال ۶۱۶ ه. ق چنگیزخان مغول به حکومت خوارزمشاهیان خاتمه دارد و در زمان اندک همه ایران را تسخیر نمود. پس از او هلاکو، نوه‌اش به حکومت عباسیان پایان داد و پسرانش تا سال ۷۳۶ ه. ق بر ایران حکومت کردند.

مغول و ایلخانیان ، تیموریان

سکه‌های مغولی از بهترین سکه‌های ایران است سکه‌هایی که به خط ایغوری ضرب شده تا هشتاد سال هم رایج بوده است. همگونی در ضرب سکه‌های سیمین ، توسط غازان محمود انجام شد. سکه‌هایی را طرح پنج ضلعي نیز در این دوره ضرب شده است. زمان سلاطین مغول واحد پول ایران تغییر کرد و لفظ تومان در پولهای ایران درآمد. يك تومان واحد محاسباتي بزرگ بود که برابر با ده هزار دینار ارزش داشت. دینار هم دیگر سکه طلا نبود بلکه سکه‌ای نقره‌ای بود که آن را آنچه می‌گفتند. مغولها پولهای طلای خود را التون می‌نامیدند. نقش و نوشته سکه‌های این دوره تغییر چندانی نسبت به قبل نکرد. همان شعارها و القاب و عناوین سلاطین روی سکه‌های این دوره نیز تکرار می‌شود. فقط نام خلفای عباسی روی سکه ذکر نمی‌و شد و بجای آن نام خلفای راشدین بر سکه‌ها منقور می‌شود و همینطور سکه‌های غازان خان علمده بر خط عربی از خط ایغوری و چینی به طور توأعان استفاده شده است.

اولین سکه‌های تیمور نیز با نام تیمور و سیور قتمیش ضرب شده است. سکه‌های مسین با نام امیر تیمور و سکه‌های شاهرخ با تغییراتی در شکل و قطع سکه در سال ۸۲۸ ه.ق به شکل چهارگوش و یا دایره بدون تزئین با نام خلفای راشدین در حاشیه ضرب شده است. آخرین سکه تیموری از حسین بایقرا است. قبل از به قدرت رسیدن شاه اسماعیل صفوی، دو قوم ترکمن بنامهای آق قویونلو و قراقویونلوها که ظاهراً نسبت فامیلی با هم داشتند در مناطقی از غرب و مرکز ایران به حکومت می‌رسند و سکه‌هایی ضرب می‌کنند که بر اساس طراز و فرم رایج سکه‌های ایران است.

صفویان ، افغانه

اولین مسکوکات صفویه مربوط به شاه اسماعیل صفوی (۹۰۷ - ۹۳۰ ه.ق) است. در يك طرف آن شهادتین و در حاشیه نام دوازده امام شیعه نقر است. در طرف دیگر محل ضرب و القاب شاه چون السلطان، العادل، الکامل، الهادی، ابوالمظفر، خلدیعون الله ملکه و سلطانه ضرب شده است. برای اولین بار در تاریخ ضرب سکه در ایران از خط و زبان فارسی استفاده شده است. خط نسخ و حتی نستعلیق روی سکه به چشم می‌خورد. با توجه به مذهب رسمی در کشور شعار رسمی شیعه نیز در تمام سکه‌های صفویه نقش شده است. همینطور در بیشتر سکه‌های شاهان صفوی يك بیت شعر به فارسی نوشته شده که در لابلای اشعار نام حاکم و پادشاه نیز قید شده است. در اواخر این دوره بخصوص شاه سلطان حسین ، سکه‌های معروف به بندانگشتی نیز علاوه بر فرم گرد رایج و مورد استفاده قرار گرفت که تقریباً به شکل مستطیل هستند. همینطور سکه‌های مسی و برنزی این دوران منقوش به نقش حیوانات در اشکال مختلف هستند.

زمانی که اصفهان به دست افغانه افتاد، اشرف افغان به ضرب سکه‌های زرین پرداخت بر روی سکه‌های این پادشاه لاله‌الاله و محمد رسول الله و نام چهار خلیفه راشدین آمده است و به زبان فارسی بیت شعر نوشته شده که نام اشرف افغان در بین آن دیده می‌شود بعد از قتل وی توسط محمود افغان روند ضرب سکه به همان صورت ادامه یافت.

افشاریه

اولین سکه‌های افشاریه مربوط به جلوس نادر شاه است (۱۱۴۸ ه.ق) که نوشته الخیر فی ماوقع که ماده تاریخ تاجگذاریب نادر است به همراه يك بیت شعر بر سکه نقر است. بعدها نوشته‌های سکه محدود و به سلطان نادر و خلدالله ملکه با تاریخ ضرب و گاه نقوش اسلیمی شد. نادر شاه در هند نیز سکه ضرب کرد . پس از مرگ

نادر در سال ۱۱۶۰ هـ . ق غیر از سکه‌های شاهرخ نوه نادر در خراسان، مسکوکات دیگر مدعیان چون کریم خان در فارس و محمدحسن خان قاجار در طبرستان از سکه‌های افشاری به شمار می‌رود.

زندیه

بر سکه‌های کریم خان زند که از سال ۱۱۷۱ هـ . ق در شیراز به ضرب رسید شعارهای مذهبی چون لا اله الا الله محمدرسول الله و الحمد لله رب العالمین یا صاحب الزمان ضرب شده که در سال ۱۱۷۲ قمری کریم و یا کریم بر سکه‌ها نوشته می‌شود. بر یکطرف سکه يك بيت شعر نوشته شده و محل و تاریخ ضرب نیز در لابه لای طرح‌های اسلیمی دیده می‌شود. بر فلوس‌های کریم‌خان زند تصاویر حیوانات و موجودات دریایی نقر و نقش می‌شده است از جمله بر یکطرف يك نمونه از فلوس‌های کریم‌خان تصاویر دو نهنگ (ماهی) با تزئینات گل چهارپر و دو برگ متقارن و بر طرف دیگر نوشته فلوس و ضرب رشت ۱۱۶۸ دیده می‌شود.

قاجار

پس از مرگ کریم خان زند آقامحمد خان قاجار یکی از نوادگان شاه طهماسب دوم را به پادشاهی می‌رساند و خود در سال ۱۲۱۰ هـ . ق بر تخت نشست . آرم شیر و خورشید که بر روی سکه‌های سلاجقه روم آمده بوده از زمان آقا محمدخان نیز باب شد، بخصوص در زمان محمد شاه که بر سکه‌های نقره هم نقر شد. سکه‌های دوره قاجاریه با عکس شاهان ضرب می‌شده است. و برای اولین بار در ایران ضرب سکه به طریق ماشینی و با دستگاه‌های مکانیکی جدید در زمان حکمرانی ناصرالدین شاه و به سال ۱۲۹۴ هجری قمری صورت پذیرفته است